

GICZI ZSOLT

EVANGÉLIKUS TEOLÓGUSOK KÜLFÖLDI TANULMÁNYAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Előljáróban egy megjegyzést kell tennem. A magyar nyelvhasználatban a teológus szó egyaránt jelöl olyan személyt, aki hittudományi főiskolán vagy egyetem hittudományi karán tanul; illetve olyat, aki a teológia szakértője, művelője és tanítója. Munkámban a teológus megjelölést az első értelemben használom.

Az evangélikus egyház, a lelkészképzés és a külföldi tanulmányutak helyzete
az 1920-as években

A trianoni határok közé szorított Magyarországon az evangélikus egyházat nagy veszteségek érték. Mivel az országtól elcsatolt részekben olyan területek voltak, ahol az evangélikus népesség száma meghaladta az országos átlagot, így nemcsak az evangélikusok abszolút száma, de a többi felekezethez viszonyított arányuk is csökkent. Míg 1910-ben a Magyarországon élő 1 306 384 evangélikus az összlakosság 7,1%-át tette ki, addig 1920-ban a 497 012 evangélikus már csak 6,2%-át.¹ A 901 evangélikus anyaegyházból 657 az utódállamokhoz került. Az 1910-ben egyházi szolgálatot végző 899 evangélikus lelkész helyett 1920-ban csupán 258 tevékenykedett a lecsökkent területű országban.² Az 1300 evangélikus elemi népiskolából, amely 1910-ben Nagy-Magyarországon működött, az 1920-as évekre az új határokon belül 402 maradt.³ Ugyanilyen nagyarányú veszteségek érték az evangélikus középiskolai hálózatot.

A fenti adatok jól illusztrálják, milyen nehéz helyzetbe sodorta a trianoni békeszerződés a magyarországi evangélikus egyházat. Nem volt ez alól kivétel a lelkészképzés ügye sem. A magyar evangélikus egyház elvesztette pozsonyi és eperjesi teológiai akadémiáját. Egyedül a soproni teológia maradt hazánkban. A pozsonyi és az eperjesi teológiai akadémiák Magyarországra menekült részei 1919 és 1923 között összevonva működtek Budapesten. Időközben a Pozsonyból távozni kényszerült M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem — melyet az 1921. évi XIX. törvénycikk Pécsen helyezett el — kifejezésre juttatta, hogy hajlandó az evangélikus teológiát hittudományi karként befogadni.⁴ Az evangélikus egyház vezetése részéről szintén megvolt a hajlandóság, hogy a lelkészképzést egyetemi fakultás formájában folytassák. A fővárosban beszüntették a teológiai képzést. A hallgatók, illetve a tanárok egy része a soproni teológiára ment át, amely csatlakozott a pécsi tudományegyetemhez, annak „kihelyezett” teológiai karaként. 1923. február 8-án kelt a hittudományi kar alapító levele, melyben Horthy

¹ KARNER KÁROLY: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen 1931. 5–6.

² Uo. 73.

³ Uo. XXXI. és XXXII. táblázat.

⁴ EVANGÉLIKUS ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, 45. A Soproni Evangélikus Hittudományi Kar iratai, 35. doboz, 270./1934–35. (továbbiakban: EOL...SEHK).

kormányzó jóváhagyta a fakultás létesítését. Sopronban a teológiai képzés 1923 őszétől folyt egyetemi keretek között.⁵

Az 1919–1923 közötti időszakban az evangélikus lelkészképzés területén bonyolult helyzet állt fenn. Azonban az evangélikus egyház vezetői ezekben a mozgalmas években sem feledkeztek meg arról, milyen jelentőségűek a teológusok külföldi tanulmányai. Már 1920 elején megkezdődött a külföldi testvéregyházakkal az 1918–19-ben megszakadt kapcsolatok helyreállítása. E téren a magyar törekvések szerencsésen találkoztak a külföldi kezdeményezésekkel. 1920 áprilisában Raffay Sándor, a bányai egyházkerület püspöke időszerű kérdésekről nyilatkozva megemlítette, hogy a svéd evangélikusok „legutóbb négy evang. lelkészt kértek vendégül s most folynak tárgyalások a teológusok számára létesítendő egyetemi helyek dolgában is.”⁶ 1920 júniusában Svájcból érkezett jó hír: „Genfből írják, hogy ott Montet teológiai professzor mozgalmat indított azon célból, hogy magyar evang. teológusok tanulmányainak a genfi fakultáson való folytatását lehetővé tegye.”⁷

A nagy fontosságú németországi kapcsolatok normalizálása szintén megindult. A hollandiai Ond Wassenaarban 1919 őszén tartott protestáns békegyűlésen — melyen a magyar evangélikus egyházat Raffay püspök képviselte — már arról tárgyaltak a résztvevők, hogyan lehetne minél gyorsabban újjáépíteni az egyházi kapcsolatokat Németországgal.⁸ Az erőfeszítések következtében hamarosan magyar hallgatók is újra mehettek a német egyetemekre teológiai stúdiumokat végezni. Az 1921/22-es tanévtől az evangélikus ösztöndíjasok (közkeletű néven stipendiánsok) Németországba való utazása visszatért a háború előtti mederbe.

Az 1920-as évek folyamán Németországban a magyar evangélikus teológusok által leggyakrabban látogatott egyetem az évszázados gyakorlatnak megfelelően a halle-wittenbergi és a lipcsei volt. A weimari köztársaság időszakában a magyar stipendiánsok szívesen választották tanulmányaik színhelyéül Erlangent, Tübingent, Berlint, Greifswaldot és Heidelberget. Megfordultak magyar hallgatók Jénában, Göttingenben, Münchenben, Marburgban és Rostockban is. Svájcban a baseli és a genfi egyetemek teológiai karain tanultak evangélikus magyarok. Ausztriában a bécsi egyetemen, Franciaországban a strasbourgin voltak teológiai tanulmányokat folytató magyar evangélikus hallgatók. Az Amerikai Egyesült Államokba sokáig a tetemes útiköltségek miatt nem tudtak kijutni az evangélikus teológusok. Végül az 1929/30-as tanévet sikerült Szebik Károlynak a princetoni „The Theological Seminary of the Presbyterian Church”-ön töltenie.⁹

Az 1920-as években kiszélesedett azon országok köre, ahova evangélikus teológusok utaztak tanulni hazánkból. Ekkor mentek először hivatalos egyházi kapcsolatok révén magyar evangélikusok Svédországba és Finnországba teológiai tanulmányokat végezni. A két ország evangélikus egyházai már az évtized kezdetétől komoly hajlandóságot mutattak, hogy magyar evangélikus teológusokat fogadjanak, illetve cserediákokat utaztassanak országaink között. De e tervek csak az évtized második felében valósultak meg. A Finnországban tanuló magyar evangélikus ösztöndíjas teológusok sorát Dedinszky Gyula nyitotta meg, aki az

⁵ DR. KISS JENŐ: Visszapillantás a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának húszéves történetére. Pécs 1943. 6–9. (továbbiakban: KISS JENŐ).

⁶ HARANGSZÓ. Evangélikus Néplap. Szerk.: Czipott Géza. Szentgotthárd 1920. ápr. 18. 1.

⁷ HARANGSZÓ 1920. jún. 6. 153.

⁸ EINO MURTORINNE: Finn—magyar egyházi kapcsolatok. Lelkipásztor 1987. dec. 701.

⁹ EOL. 45. SEHK. ir. 16. d. 1087./1928–29. és 23. d. 460./1930–31.

1927/28-as tanévben tanult Soumiban.¹⁰ Ugyanebben a tanévben Wolf (később Ordass) Lajos Svédországban gyarapította tudását a lundi és az uppsalai egyetemen.¹¹

Változások a magyar evangélikus teológusok külföldi tanulmányaiban az 1930-as években

Az 1929–33-as gazdasági világválság a magyar evangélikus teológusok külföldi tanulmányait visszavetette. A hazai egyházi és állami szervezetek költségvetési keretei 1930-tól drasztikusan beszűkültek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1931-ben felére szállította le a külföldi ösztöndíjasok számára folyósított összeget. A teológusok egyéni anyagi viszonyai szintén sokat romlottak. Ezért főleg azokat a stipendiumokat tudták kihasználni, melyek az utazási költségeket is biztosították.

Az 1930-as évek elején nem bővült tovább azoknak az egyetemeknek a köre, ahol magyar evangélikusok tanultak teológiát. Előfordult viszont, hogy egy-egy évben nem érkezett Magyarországról evangélikus teológus olyan egyetemre, ahol korábban tradicionálisan tanultak magyarok. Meglepő például, hogy a halle-wittenbergi egyetem teológiai fakultásán az 1930/31-es tanév első szemeszterében nem volt magyar evangélikus hallgató.¹² Az 1931/32-es tanítási évig egyre nagyobb erőfeszítéssel megoldották, hogy ne essen vissza jelentősen a tanévenként külföldön tanuló teológusok száma, azonban 1931/32-ben több mint 50 százalékos csökkenés következett be.¹³

Azt ellenben pozitívumként lehet értékelni, hogy a finn evangélikus egyházzal nemrégén kiépült stipendiáncsere nem szakadt meg a válság éveiben. Az 1930-as években minden tanévben volt evangélikus ösztöndíjas teológus Finnországban. Az 1939. november 30-án kirobbant szovjet–finn háború miatt azonban az akkor kint tanuló három magyar evangélikus ösztöndíjasnak 1939 decemberében haza kellett térnie. Legközelebb csak 1941-ben jutott el magyar stipendiáns a finnnek-hez.¹⁴ Uppsalában az 1931/32-es tanévben tanult egy evangélikus teológus hazánk-ból, de ezután Svédország több éven keresztül gyakorlatilag elérhetetlen volt a magyar evangélikusok számára. Az evangélikus egyház 1935. november 15-én megtartott egyetemes közgyűlésén határozat született, mely szerint: „... a dán, svéd és norvég egyházak vezetésével érintkezés keresendő a teológus-csereakció megvalósítása érdekében.”¹⁵ A határozatból látható, hogy az egyházi vezetés a gazdasági világválság elmúltával igyekezett egyre több országba eljuttatni az evangélikus teológusokat. Svédországban azonban így is csak 1937/38-ban, majd 1941/42-ben tanult evangélikus ösztöndíjas Magyarországról.¹⁶

A norvég evangélikus egyház már az 1936/37-es tanévre biztosított egy helyet az oslói egyetem teológiai fakultásán egy magyar evangélikus hallgatónak. Azonban sem ekkor, sem ezután nem utazott ki a felajánlott helyre stipendiáns.

¹⁰ KÖREN EMIL: Testvéreink északon. Budapest 1986. 44–50. (továbbiakban: KÖREN).

¹¹ ORDASS LAJOS: Önéletrajzi írások. München 1985. 62–69.

¹² EOL. 45. SEHK. ir. 21. d. 342./1930–31.

¹³ EOL. 45. SEHK. ir. 26. d. 253./1931–32. és 28. d. 70./1932–33.

¹⁴ Kören 53–82.

¹⁵ EOL. 45. SEHK. ir. 37. d. 265./1935–36.

¹⁶ EOL. 45. SEHK. ir. 40. d. 280./1936–37. és 50. d. 547./1940–41.

Szerencsésebben alakult a helyzet Dánia és Észtország esetében. Dániában dr. báró Podmaniczky Pál – a hittudományi kar nyilvános rendes tanára – személyes kapcsolata révén segítette elő, hogy az 1937/38-as tanévben egy magyar ösztöndíjas kiutazhasson Koppenhágába.¹⁷ Ez meg is történt, de utána nem tanult más evangélikus teológus Dániában. Az 1938/39-es tanévet Észtországban, a tallini és tartui egyetemen töltötte Kajos János teológus. Ő 1939/40-re újra ösztöndíjat kapott, s csak a második világháború kirobbanását követő események kényszerítették arra, hogy 1940-ben, még a tanév befejezése előtt elhagyja Észtországot.¹⁸ Nagyon reálisan mérte fel a világpolitikai helyzetet dr. Deák János, a hittudományi kar 1939/40. tanévi dékánja, amikor a következőket mondta: „Reméljük ... hogy nem is olyan messzi jövőben újból mehetnek hallgatóink Finnországba, ... Egészen más kérdés azonban az, hogy észt testvéreinkhez mehetnek-e egyáltalában a belátható jövőben magyar egyetemi hallgatók.”¹⁹

Talán furcsán hat, de az 1930-as évek második felében azzal is a magyar evangélikus teológusok külföldi tanulmányai szélesedtek tovább, hogy az 1935/36-os tanévtől kezdve többen a kolozsvári református teológiai akadémián hallgattak egy-egy szemesztert.

Századunk harmadik évtizedében továbbra is Németország maradt az evangélikus teológusaink által legsűrűbben látogatott ország. Hitler hatalomra jutása után a fasiszta állam teljes mértékben felügyelete alá akarta vonni a külföldi tanulók németországi tanulmányait. 1934-ben fel kívánták számolni az addigi gyakorlatot, mely szerint a csereösztöndíjasok bármelyik egyetemet választhatták tanulmányaik színhelyéül. Mindenki számára ki akarták jelölni a látogatható egyetemeket.²⁰ Az evangélikus egyház vezetőinek sikerült elérniük, hogy a korlátozások egyelőre ne vonatkozzanak a magyar evangélikus teológusokra. A nemzetiszocialista világnézet kereszténység elleni harca azonban mindinkább kibontakozott Németországban. A fasiszták egyre újabb és egyre durvább intézkedésekkel korlátozták az egyházak tevékenységét. A fasizmussal szembenálló protestánsok által 1934-ben létrehozott ún. Hitvalló Egyház üldözése 1937-ben teljes körűvé vált. Mindez nyomasztóan hatott a Németországba utazó magyar evangélikus ösztöndíjasokra, de a második világháborúig nem akadályozta jelentősebb mértékben kinti tanulmányaikat. Ez több okkal magyarázható. A legjelentősebb ok nyilván az volt, hogy Németország és Magyarország szövetségi viszonyban állt egymással. Másrészt a Németországban tanuló magyar evangélikus teológusok a lehető legnagyobb mértékben távol maradtak a napi politikától.

Az 1930-as évek második felében a magyar evangélikus teológusok körében nagyon népszerű volt a berlini, a tübingeni, a lipcsei és az erlangeni egyetem. A halle-wittenbergi egyetem esetében érdekes hullámozást mutat az ott tanuló magyar evangélikusok száma. Általában egyszerre több evangélikus teológus tanult ott hazánkból. De az 1932/33-as tanév első félévében, és az 1939/40-es tanévben egyetlen magyar evangélikus stipendiáns sem volt az egyetemen.²¹ Halle-Wittenberg azonban nagyon fontos maradt a magyar és a német evangélikus egyházak tudományos kapcsolata terén. Ezt bizonyítja, hogy 1938-ban felállították a Hallei Egyetemi Magyar és Délkelet-európai Egyházi Kutatóállomást.

¹⁷ EOL. 45. SEHK. ir. 42. d. 126./1937–38.

¹⁸ EOL. 45. SEHK. ir. 44. d. 494./1937–38. és 47. d. 209./1939–40.

¹⁹ A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1940–41. tanévi irataiból. Pécs MXMXLI. 56.

²⁰ EOL. 45. SEHK. ir. 32. d. 300./1933–34.

²¹ EOL. 45. SEHK. ir. 29. d. 226./1932–33 és 48. d. 584./1939–40.

Az előbbiekhez képest kevesebben tanultak a greifswaldi egyetemen. Az 1930-as évek közepén jutottak el Magyarországról evangélikus teológusok a königsbergi (ma Kalinyingrád) és a bresloui (ma Wroclaw) egyetemekre.

Ausztriát vizsgálva elmondható, hogy a XX. század harmadik évtizedében meglehetősen népszerű volt a magyar evangélikus teológusok körében a bécsi egyetem teológiai fakultása. Ebben bizonyosan szerepet játszott Sopronhoz való közelsége is. Szinte minden évben volt magyar evangélikus hallgatója a karnak.

Az 1930-as években Németországban és Finnországban járt a legtöbb magyar evangélikus teológus. Ezután a két ország után Franciaország következett a sorban. A strasbourggi egyetemen egészen a világháború kitöréséig rendszeresen megfordultak magyarországi evangélikus teológusok. Ugyanakkor Párizsba is eljutottak hazánkból az evangélikus teológiai hallgatók. 1936-ban dr. báró Podmaniczky Pál, a hittudományi kar dékánja egyenesen ezt írta: „Párizsban minden esetre (sic!), azt hiszem, elevenebben lüktet a francia protestantizmus élete, mint Strasbourgban.”²²

Svájcban a baseli egyetem protestáns teológiai fakultása volt a fő célja a magyar evangélikus teológusoknak. Angliába, a rendelkezésemre álló adatok szerint, a vizsgált időszakban nem jutott el hazánkból jelentősebb tanulmányútra evangélikus teológus. Az Amerikai Egyesült Államokban az 1930-as évek folyamán egyedül az 1931/32-es tanévben tanult ösztöndíjas magyar evangélikus teológus.²³

Az eddig leírtakban felvázoltam, hogy mely országokba, és milyen egyetemekre jutottak el a magyar evangélikus teológusok a két világháború között. Azonban nem kevésbé lényeges kérdés, hogy hány evangélikus teológus tanult külföldön ebben az időben; s ők mekkora részét jelentették az adott időszakban a teológiai tanulmányokat folytatók csoportjának. Sajnos teljes pontossággal az evangélikus stipendiánsok számát a vizsgált években meghatározni nem lehet! Ugyanis a fennmaradt adatok több esztendőben hiányosak. Dr. Kiss Jenő a hittudományi karról írva 1943-ban megállapította: „Az évek során külföldön járt hallgatóink számát száznál többre tehetjük.”²⁴ E kijelentésében az 1923 és 1943 között eltelt évekre utalt. A Kiss Jenő által közölt számot az általam talált adatok megerősítik. A soproni hittudományi karon 1939 december végéig 334 hallgató tett eredményes záróvizsgát.²⁵ Körülbelül egyharmaduknak volt lehetősége arra, hogy külföldön gyarapítsa tudását. Ez az arány megítélésem szerint rendkívül jó!

Hiszen az evangélikus egyház jóval kevesebb hívőt mondhatott magáénak, mint a római katolikus vagy a református; s anyagi forrásai szintén szűkösebbek voltak. Ennek ellenére az evangélikus egyháznak sikerült fenntartania a két világháború között is a teológusok külföldi tanulmányutakra küldésének tradícióját. A nagyszámú ösztöndíjas kiküldését az egyház anyagi lehetőségeinek maximális kihasználása mellett főleg a külföldi nagy testvéregyházak vagy nemzetközi protestáns szervezetek segítségével, illetve kisebb részben a magyar állam támogatásával tudták elérni.

A stipendiánsok egyszerre több feladatot valósítottak meg. A külföldet megjárt teológusok a legnevezetesebb protestáns hittudósok előadásait hallgatva sajátították el a teológia legfrissebb eredményeit. Egyben magas fokú nyelvtudásra tettek szert. Ugyanakkor sok tapasztalatot szereztek a külföldi protestáns egyházak hitéletéről, szervezetéről, működéséről és tevékenységéről. Hazatérve sokan

²² EOL. 45. SEHK. ir. 37. d. 280./1935–36.

²³ EOL. 45. SEHK. ir. 26. d. 189./1931–32.

²⁴ KISS JENŐ 23.

²⁵ Uo. 57–61.

eredményesen átültették a hazai gyülekezetek életébe az általuk látott hasznos újításokat. Találón fogalmazta meg mindezt 1933-ban Kemény Lajos budapesti esperes: „Szorosan vett egyházi szempontból is sok áldást jelentett és előreláthatólag fog tovább a jövőben is jelenteni a külfölddel való ... érintkezésünk, így például az eddig egyedül uralkodó német theológiai és egyházi összeköttetés kiszélesedett s magyar evangélikus egyházunk megismerhette nemcsak az európai, hanem a többi világrész lutheránizmusát is és a szerzett tapasztalatok és benyomások sok tekintetben meggazdagították egyházi életünket.”²⁶

²⁶ Magyar Protestáns Almanach az 1933. évre. Felelős szerk.: DR. LAURENTZY VILMOS. Debrecen. 299.

Zsolt Giczi

STUDY TRIPS OF LUTHERAN CHURCHMEN IN FOREIGN COUNTRIES BETWEEN
THE TWO WORLD WARS: A REVIEW

Between the two World Wars the Hungarian Lutheran Church managed to continue the noble tradition of sending divinity students on study strips in foreign countries. Even that time Lutheran scholars attended the famous Protestant Universities of Germany. It was a new phenomenon that from the second half of the 1920's on many students chose Finland. Some Hungarian Lutheran scholars attended the universities of France, Switzerland and Austria. A small number of them studied in Sweden, Estonia, Denmark or in the U. S. A.

The Hungarian Lutheran Church — though limited in its financial sources — achieved through great efforts that cca. one third of the 334 students who had graduated at the Sopron Lutheran Theological College between 1923 and 1939 could spend long time at foreign universities. Due to this the Lutheran theologian returned to Hungary with the latest theological views and an excellent knowledge of foreign languages. They experienced the organisation, the functioning and the religious life of the foreign Churches, and utilized their knowledge for the benefit of the Hungarian congregations.